

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi İlkbahar 2016, 3 (10), ss.78-90

Academic Journal of History and Idea Spring 2016, 3 (10), pp.78-90

Araştırma Makalesi

Birinci Dünya Savaşı'nda Sibirya'daki Türk Esareti

Merve Üner*

Öz

Bu makalede Birinci Dünya Savaşı esnasında Kafkas Cephesi'nde Rusların eline esir düşen Türklerin Sibirya'ya doğru yolculukları ve kamp hayatları ele alınmıştır. Esaret süresince büyük sıkıntılar çeken esirlerimizin, özellikle açlık ve soğukla olan mücadelesi bir yaşam örneği niteliğindedir. Esaretin fiziksel zorluğunun yanı sıra Rusların zulmüyle karşılaşmaları da bu durumun çekilmez bir hal almasına neden olmuştur. Bu zorlu yaşamda çeşitli hastalıklara yakalanan Türk esirlerinin birçoğu yaşamını yitirmiştir. Rus kentlerinde yaşayan Müslüman halkın, bölgedeki esirlerimize yardım girişimleri de; Ruslar tarafından engellenince Türk halkının, Sibirya'ya yapılan bu esaret hayatı tam anlamıyla cehennem azabına dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: 1.Dünya Savaşı, Sibirya, Türk esirleri, Rusya, Esaret

* Doktora Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, E-posta: merveuner@gmail.com

Gönderim Tarihi: 11.09.2016

Kabul Tarihi: 3.11.2016

Turkish Captivity In Siberia In World War I

Abstract

This article discusses the camp life and journeys towards Siberia taken by the Turks who fell captive to the Russians on the Caucasian battlefield during the first world war. The struggle with the hunger and the cold of our captives who had enormous troubles during the journey is particularly an instance of a survival. The physical challenges of the captivity and the persecution of Russians made this situation more difficult. In this hard life, most of the Turkish slaves who had kinds of illness were died. When the assistance enterprise to our slaves in the region of Muslim nations who live in Russian cities were obstructed by Russians, the slavery of Turkish nations in Siberia was absolutely turned the torment of hell.

Keywords: 1. World War, Siberia, Turkish captures, Russia, Captivity

Giriş

1914 yılında Türk donanmasının Rus limanlarını bombalaması üzerine Osmanlı Devleti resmen savaşa girerek dört yıl sürecek olan bir felakete doğru sürüklenmiştir. Savaş başladığında çeşitli cephelere bölünen Osmanlı Devleti sadece düşmanla değil, açlık ve yoklukla da savaşımıştır ki bu dönemde Türk milleti savaşı, acıyı ve kaybı bir arada yaşamak zorunda kalmıştır. Büyük güçlere karşı verilen bu mücadelede Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı mecburen imzalamak durumunda kalmıştır. Dünya Savaşı'na girdiğinde Osmanlı Devleti 2.850.000 askere sahipti. Savaş sona erdiğinde ise ortaya çıkan sonuç korkutan cinstendi. Şehit sayısı: 500.000 iken toplamda esir sayısı ise:1.565.000 idi.¹ Bu rakamlar kesin olmamakla birlikte Rusya ile savaşılan Kafkas Cephesi'nde ise 200.000 civarında kaybımız vardır ve bunun yaklaşık 65.000'inini esirler oluşturmaktadır. Bu sayıya bölgedeki 60.000 sivil esir dâhil değildir.² Sarıkamış'ta, Osmanlı güçleri Ruslara karşı büyük zorluklar karşısında mücadele vermiş, soğuk, açlık, cephanenin yetersizliği gibi sebeplerden dolayı askerlerin birçoğu şehit düşerken, birçoğu da Rusların eline esir düşmüştür. Esirler için onlara nasıl davranılacağı konusunda savaş öncesi antlaşmalar yapıldıysa da Ruslar tarafından bu antlaşmalar göz ardı edilmiştir. Sibiry'a götürülen esir Türklerin durumunu Osmanlı Devleti ilk başta tam olarak izleyemediği için vatandaşlarının esaret koşulları altındaki durumları ile ilgili bilgi alabilmek adına daha sonra Hilal-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyla bölgeye Yusuf Akçura gönderilmiştir³.

¹ Mehmet Çetinkaya, Vatan Yıldızlardan Uzak Mı, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2011, s. 20.

² Cemalettin Taşkiran, "Ana Ben Ölmedim", Atlas Dergisi, Sayı:101(Ağustos 2001), s.49-50.

³Yusuf Akçura Osmanlı Hilali Ahmer Cemiyeti delegesi olarak Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarına dağıtılmış savaş esirlerini tespit etmek ve ihtiyaçlarını belirleyip, temin etmek ve sonrasında da esirlerin ülkelerine

Cephelerde esir alınan Türk askerleri ilk önce toplama merkezlerine götürülmüş ve ilk esaret şoku burada yaşatılmıştır. Ruslar tarafından Erzurum, Kars, Tiflis ve Nargin Adası cephelerden alınan esirler için toplama kampı olarak kullanılmıştır⁴. Esirler toplama kamplarında sorguya tabi tutularak, adları, lakapları, sınıfları, meslekleri üsera defterine kaydedilmekteydi. Sorgulama esnasında birlikleri ve ordularıyla ilgili düşmana bilgi vermeleri için Ruslar tarafından esirlere karşı zor kullanıldığı esirler tarafından hatıratlarda ifade edilmektedir⁵.Toplama kamplarından sonra da Türk vatandaşları Bakü, Omsk, Tomsk, İrkutsk, Uralsk, Samara, Kazan, Nijininovgorod, Harkov, Simbir, Ufa, Oka, Kostruma, Vladivostok, Viatka, Vologda, Krasnoyarsk, Orenburg'daki özel kamplara sevk edilmişlerdir⁶. Birinci Dünya Savaşı'nın mağdurları içinde şüphesiz ki en şanssız kesim Ruslara esir düşen Türk vatandaşlarıydı. Sibirya'nın en korkunç yerlerine sürgün edilerek, bu süreçte sözlü ve fiili olarak hakarete uğrayan esirler, aynı zamanda şiddete de maruz kalmışlardır. Yolculuk esnasında ve kamp hayatı süresince aç, susuz, bakımsız, tedavi şartlarından uzak tutulmaları şehit olmalarında etkindir. Her ne kadar esir olursa da birer insan olduğu unutulmuş Türklerin 20. yüzyılda Sibirya'da insanlık dışı bir vahşetle karşılaştığı ortadadır.

dönmelerini sağlamakla görevlendirilen Yusuf Akçura faaliyetleri sırasında en çok Rusya'da zorlanmıştır. Bunun sebebi olarak da esirlerin oldukça geniş topraklara sahip olan Rusya İmparatorluğu'nun her tarafına yayılmış olmalarını göstererek esirlerimizin durumları ve miktarlarıyla ilgili ciddi bir bilgi edinebilmenin oldukça zor olduğunu ifade etmiştir. İfham, 2 Teşrin-i Evvel/ Ekim 1335/1919, No:61; Türk Dünyası, 2 Teşrin-i Evvel/ Ekim 1335/1919, No:36.

⁴ Mahmut Akkor, 1. Dünya Savaşı'nda Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s129.

⁵ Başkatıpzade Ragıp Bey, Tarihi Hayatım, Haz. Bülent Varlık, Kebikeç Yayınları, Ankara, 1996, s.81; Rusların eline esir olarak düşen 28. Tümen Kurmayı Yüzbaşı Rıfat sorguya çekildiği sırada düşmana istenilen bilgiyi vermediği için kafasına kılıçla vurularak yaralandığını belirtmiştir. Alptekin Müderrisoğlu, Sarıkamış Dramı, Cilt:2, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1988, s.517.

⁶ Cemalettin Taşkiran, Ana Ben Ölmedim, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s.208.

Savaş meydanlarında esir düşen Türk askerlerinin yaşadıkları zorluklar ve sıkıntı, daha Rusya'ya nakledilmeleri sırasında başlamıştır. Yolculuklarda hayvan taşımada kullanılan yük vagonları nakil aracı işlevini görmekteydi. Vagonlara istif halinde yerleştirilen esirler⁷ sürekli kilit altında tutulduğundan, tuvalet ihtiyaçlarını vagonun bir köşesinde görmeye mecbur bırakılırdı.⁸ Vagonlardaki kokudan ve pislikten dolayı hastalıkların önüne geçmek imkânsızdı ve bu sebepten dolayı kaynaklar da ölüm oranının yüksek olduğunu göstermektedir.⁹ Yaralı ve sağlıklı esirler bir arada tutularak, genelde Kafkas Ermenilerinin idare ve kontrolü altındaydı. Varılan yerlerde vagonlar açıldığı zaman, her vagonun 10-15 Türk askeri ölmüş olarak çıkarılmakta¹⁰ ve yollarda cansız olan bedenler açık araziye atılmaktaydı.¹¹ Bu süreçte Sibirya'da oynanan bir dram Ziya Yergök tarafından şu şekilde anlatılmıştır: “1915 yılının ikinci haftasında, Samara istasyonuna gelmiştik. İstasyonda bizden başka 4-5 katar dolusu Türk esiri vardı. Vagonlar kilitli idi, girip çıkmak yasaktı. Bir gün bu vagonlardan birisinin küçük penceresinden bir Türk şöyle bağırıyordu: Saldat kardaş, Saldat kardaş! Dava, dava... Zavallı Türk esiri Rus erini kardeş yapıyor ve ondan su istiyordu. Fakat bu feryat ancak boşluğa çarpıyor, tek bir yudum su veren olmuyordu. Sonradan Rus gazetelerinden öğrendik ki trenler dolusu

⁷ ATASE, K.2190, D.5, F.1-6.

⁸ Yücel Yanıkdağ, Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri, Tıp Ve Milliyetçilik 1914-1939, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.29.

⁹ Rusların elinde esir olan Hilmi Erbuğ adlı bir subayın hatıratında nakil sırasında her gün dört ile beş esirin öldüğü aktarılmaktadır. Baran Erbuğ, Kaybolan Yıllar (Mülazım Ahmet Hilmi'nin Sarıkamış- Sibirya-Afganistan Hatıraları ve Hayatı), Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s.202.

¹⁰ Betül Aslan, Birinci Dünya Savaşı Esnasında Nargin Adası'nda Türk Esirler, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:42, Erzurum, 2010, s.285; Ruslara esir düşen bir Türk askeri bu süreçte yaşadığı olayda Ermenilerin Türklere karşı tutumunu şöyle aktarmaktadır: “Ruslar esirleri topladıktan sonra bir Ermeni askeri kendi efradımızdan biri beni sırtında götürmekte iken dipçik ile beni darp etti bunun yanı sıra saç ve sakalımı da yoldu.”ATASE, K. 2190, D.5, F.7-2.

¹¹ “Sibirya'ya giderken Ruslar, esirleri hayvan vagonlarıyla sevk etmişlerdi. Sağlık durumu iyi olmayan esirlerin hastaneye sevk edilmesi gerekiyordu. Sağlıklı ve hasta olan esirler vagonlara doldurup Sibirya'ya gönderilmişlerdi. Yolda Türk esirlerin pek çoğu vefat etti. Hatta vefat edenleri Rus askerlerin vagonlardan dışarıya attıklarını bizzat gördüm.”ATASE, K.2481,D.406, F.1-8a.

Türk esiri karantina var diye buldukları hayvan vagonlarında, kilitli kapıların ardında haftalarca aç ve susuz bırakıldığından, hepsi ölüp gitmişlerdi.”¹²

Sibirya’da Türk esirlerin nakil edildiği Rus kamplarının da vagonlardan aşağı kalır yanı yoktu. Ruslar, daha önceden terk edilmiş olan fabrikaları kamplara çevirerek esirleri, insanların yaşamaları için elverişsiz olan bu ortamlarda tutmuşlardır. Kamplarda ele geçirilen binlerce esirin gelmeye devam etmesi nedeniyle aşırı kalabalık çarçabuk hissedilmiştir. Bu yüzden kamplardaki yatak, battaniye ve odun sıkıntısı daha da ağırlaşmıştır.¹³

Rus esir kamplarında bulunan esirlerin hatıratlarında yemek konusunda yaşanan sıkıntılara dair şikâyetler her daim yer almaktadır. Genellikle esirlerin anlatılarında yemek temini ve yemeğin kalitesinin yetersiz olduğu yönünde göndermeler içermektedir. Varnavin kampında esir olan Mülazım Mehmet Efendi konuya dair yaşanan sıkıntıyı şu şekilde dile getirmiştir:“Açlıktan ölecek gibiydik. Kıştan kalan kurtlu öküz kafalarını pişirip yemek zorunda kalıyorduk. Öyle kötü kokuyordu ki bu kafalar pişerken, kıştan uzağından geçenler bile elleriyle burunlarını kapatıyorlardı. Kışlada en çok yemek yiyen iki tutsak vardı. Her biri aylık 29 kilo ekmek yemişlerdi. Bunlardan birisi de bendim. Öküz başı ve lahana yemekten tiksiniyordum. Yediğim ise sadece ekmekti. Günlük yemek yeme hakkımız 160 grama düşmüştü. Ekmekle karın doyurma olanağı da kalmamıştı.”¹⁴ Esirlerin kamplara yerleştirildikten sonra bir yandan belirsizlikler içinde yaşamlarını sürdürmeye çalışarak akıl sağlıklarına sahip çıkmaya çalışmaları, bir yandan da normal bir görüntü sergileyebilme çabaları yadsınılmayacak bir durumdur.

¹² Sami Önal, Tuğgeneral Ziya Yergök’ün Anıları / Sarıkamış’tan Esarete, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 27.

¹³ ATASE, K.313, D.1269/552, F.1-1.

¹⁴ Mehmet Arif Ölçen, Vetluga Irmağı, Ümit Yayınevi, Ankara, 2006, s. 133-140.

Belli bir süre sonrasında esirler kamplarda boş zamanlarını değerlendirebilmek adına bazı etkinliklere girişmişlerdir. Kültürel etkinliklerin en dikkat çekici olanlarının başında şüphesiz ‘esir gazeteleri’ gelmektedir.¹⁵ Bunun yanı sıra yine kamplarda tiyatro, konser gibi eğlenceler de düzenlenilmiş¹⁶, lisan kursları da açılmıştır. Bunların dışında spor faaliyetlerine de esirler tarafından önem verilmiş ve takım dahi kurulmuştur.¹⁷ Bu faaliyetler sayesinde can sıkıntısını gidererek sosyalleşmişlerdir.

Rusya’dan firar ile Anadolu’ya dönen esirlerin ifadelerine göre, hem iklim hem de coğrafyanın sert olması ve Rusların Türk esirlere oldukça kötü davranmaları, açlığın da etkisiyle hastalıkların yayılması gibi nedenler esirlerin telef olmasını imkânsızlaştırmıştır.¹⁸ Özellikle tifo, kolera, lekeli humma ve bit salgını esir Türklerin hayatını daha da zor bir hale getirdiği ve hastanelerde doktorlar tarafından gerekli ehemmiyeti göremedikleri de bir gerçektir.¹⁹ Ziya Yergök bu konuyla ilgili anısını anlatmaktadır: “...Yolculuğun birinci ya da ikinci günü idi ki aramızda gizli kaşınmalar ve bitlenmeler açığa çıkmaya başlamıştı. Artık gece ve gündüz bitlerle uğraşılıyor, adeta onlarla muharebe ediyorduk. Nihayet arkadaşlar ‘böyle olmaz. Haydi utanmayı

¹⁵ Sibiryâ’daki esir kamplarında Türk esirler tarafından Niyet, Ne Münasebet, Kurtuluş, Arapça Gazetelerini çıkarmışlar ve bunların yanında Vaveyla adında bir de dergi çıkarılmıştır. Bu gazetelerin esirler tarafından yayınlanmış olması Türk milletinin zor şartlar altında neler yapabileceğinin açık bir kanıtıdır. Ergun Hiçyılmaz, Esir Kampları Bana Biraz Hürriyet Yollar Mısın?, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2010, s.194-196; Cemil Kutlu, “Krosnayarsk’ın Ölüm Kampından Yatılı Üniversiteye Dönüşmesi”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:32, 2007, s. 257-258 .

¹⁶ Türk esirler tarafından Mürebbiye, Çoban Kızı, Paşanın Keyfi Yerinde, A Be Karı gibi oyunlar oynanmış ve başarılı bir şekilde sahneye konulmuştur. Başkatipzade, a.g.e., s. 101.

¹⁷Başta futbol olmak üzere spor faaliyetleri esirler arasında oldukça popülerdir. Bunlar arasında paten, uzun atlama, gülle, disk, cirit ve el topu atmak, meç, güreş, tenis, hususi yumruk topu, yuvarlak gülle oyunu, jimnastik, koşu ve barfiks esirler açısından itibar gören sporlar arasında yer aldığı dikkat çekmektedir. Erbuğ, a.g.e., s.72; Tahsin İybar, Sibiryâ’dan Serendib’e, C.H.P. Halkevleri Bürosu Yayınları, Ankara, 1950, s. 37.

¹⁸ ATASE, K. 2190, D.5, F.1-7.

¹⁹“Sibiryâ’daki karargâhta bir Türk esiri konuyla ilgili yaşanan hatırasına şöyle yer vermiştir: “Kampta soba yakılmadığı için birçok esirin el ve ayaklarında soğuktan yaralar oluşmuştu. Bu sebepten dolayı esirler hastanelere sevk edilmişti. Fakat hastane odalarına hastaları, balık istifi gibi yerleştiriyorlardı. Hastaların yaraları temizlenmiyor, ilaç verilmiyor ve hiçbir doktor tarafından esirlerin hal ve hatırı sorulmuyordu.” ATASE, K. 2190, D.5, F.7-35.

kaldırın, hepimiz birden adam akıllı bitlenelim de kimse bitsiz kalmasın. Belki mücadele hep birlikte yapılırsa işimiz daha kolay olur, sonunda rahat ederiz.” dediler.

Kaput, pelerin, don, gömlek ve fanila ne varsa hepsindeki bitleri çıtır çıtır kırdık, yeniden giyindik. Allah bilir aradan ya yarım saat ya da bir saat geçmişti ki tekrar bitlerin hücumuna uğradık. Oramız buramız kaşınmaya başladı. Bu mücadele defalarca tekrar edildi. Sabahlara kadar hem ayrı ayrı, hem de birlikte bit kırmaya devam ettik. Halk arasında kullanılan ‘bitten boğulmuş’ sözüne hak verdim. Öyle sanıyorum ki, hasta olan adam gerçekten bitten boğulabilir. Çünkü hastanın bunları temizlemeye gücü yetmez, mahvolup gider.”²⁰ İncelenen kaynaklarda, savaş sırasında cephelelerde sinir bozuklukları geçiren Osmanlı askerlerinin bulunduğu da belirtilmektedir. Askerlerden bazılarının sinirleri esaret öncesinde yaşanan ruhsal travmadan dolayı esaret sırasında bozulurken, bazıları da esaretin getirdiği travmaya yenik düşmüştür. Esirler açısından imkânların elverişsizliği, esaret süresinin belirsizliği, memleketle olan haberleşmenin sıkıntılı olması bu durumu ağırlaştıran nedenler arasında yer almaktadır. Rusya’da esir olarak bulunan Mülazım Ahmet’in kaldığı kamptaki izlenimi dikkat çekicidir: “Esirler arasında sinirlilik bir salgın gibi yayılmıştır. Herkes barut gibidir... O kadar ki en basit söz karşısındakini çileden çıkarmaya kâfi gelmektedir.”²¹ Esirlerin esaret sürecinde yaşadıkları sıkıntılara şahit olan bölgedeki Türk ve Müslüman halk tarafından yardım cemiyetleri kurulmuştur. Örneğin; Tiflis’teki İslam Cemiyet-i Hayriyesi, Gence’deki Gence Gençlik Teşkilatı Türk esirlerine yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılarken bir de hasta olanların tedavileriyle de

²⁰ Yergök, a.g.e., s. 136.

²¹ Ergun Göze, Rusya’da Üç Esaret Yılı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları,1991, s. 73.

ilgilenmişlerdir.²² Aynı zamanda bu cemiyetler ölen esirlerin defin işlemleriyle de uğraşmaktaydı. Bu gruba üye olan Naki Keykurun şunları anlatmaktadır: “...Teşkilatımız, esir trenlerinden bırakılan cesetler için istasyonda daimi bir nöbetçi bırakıyordu. Bir gün istasyondan geçen bir trenden dört ceset bırakıldığını haber aldık. Hemen toplanarak aziz şehitlerimize cenaze merasimi yaptık. Gözyaşları arasında söylenen nutuklardan sonra ebedî istirahatgâhlarına koyduk. Anadolu’da doğan Türk Mehmetçiği Türklük uğruna koşuyor, ölüyor ve yine Türk toprağı olan Azerbaycan’da toprağı veriliyordu.”²³ Kurulan cemiyetlerin yanı sıra Müslüman halkta, Türk esirleri için defin işlemleri görevini üstlenmiştir. Kaçmaya çalışırken vurulup öylece bırakılan, Rusya’ya nakledilirken vagonlarda veya getirildikleri yerlerde ölen yol kıyılarına, demiryolu çevresine atılan Müslüman esirlerin cenazeleri cemiyetler tarafından toplanarak, Türk esirlerinin İslami usullere göre defnedilmesini sağlamışlardır.²⁴ Ruslar tarafından bir müddet sonra Türklere olan bu yardımlar da engellenmiştir. Birinci Dünya Savaşı devam ederken patlak veren 1917 Bolşevik İhtilali Rusya’daki düzeni alt üst ederek ülkede büyük bir otorite boşluğu yarattığından bu durum bölgedeki esirler açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Özellikle yaşanan ihtilal esirlerin yiyecek, içecek ve giyecek sıkıntısı çekmesinde etkindir. Bunun sebebi ise ihtilal öncesi Türk esirler kimi yerlerde kötü davranışlarla karşılaşırken veya ilgisizlikten donarak ölürlerken, siyasi değişiklik üzerine birden bire bütün esirler serbest bırakılmıştır. Yaşanan değişim üzerine muhafızların da kamplardan çekip gitmiş olması, esirlerin yiyeceklerini kendileri bulmak durumunda kalmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Domçirkina kasabasında hapsedilen Faik Tonguç hatıratında ihtilal sonrasında yemek teminiyle ilgili sıkıntısında şunları yazmıştır: “İki aydan beri devam eden ekmek meselesi bugünlerde aşırı bir dereceye vardı. Kumandana aç olduğumuz söylendi. Bizi böyle açlıktan öldüreceğinize, beynimize birer kurşun sıkın daha kolay ölürüz! Denildiyse de üzülmedi.”²⁵ Savaşın acı faturası tam anlamıyla Türk esirlerinden çıkmıştır denilebilir. Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu sıkıntılı dönemde bu Türk evlatları için yeterli bir takip yapılamadığından Türk esirleri adeta kaderlerine terk edilmiştir. Harbiye Nezareti ve Kızılay’ın yardımlarının da esirlere ulaştırılmasında aksaklıklar yaşanmaktaydı. Avrupa Kızılhaçları ile gönderilen yardımlar ise ya çok gecikmekte ya da bu yardımlar eksik olarak Türk esirlere dağıtılmaktaydı.

²² Nuri Köstüklü, “1. Dünya Savaşı’nda Rusya’nın Ukrayna ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler”, Atatürk Araştırma Merkezi, Cilt:28, Temmuz 2012, s.5.

²³ Naki Keykurun, Azerbaycan İstiklal Mücadelesi’nden Hatıralar (1905-1920), İlke Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s.54.

²⁴ Hastalanan esirlerin cesetlerinin bölgedeki Müslüman halk tarafından toplandığı ve defnedildiği Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne gönderilen belgeler ışığında kanıtlanmaktadır. K.A, D.542.

²⁵ Faik Tonguç, Birinci Dünya Savaşı’nda Bir Yedek Subayın Anıları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul, 1999, s. 223.

Çok sonra Osmanlı Devleti adına Yusuf Akçura, bölgeyi dolaşarak Türk esirlerle ilgili sunduğu rapor, kamplarda çekilen sıkıntıyı anlama açısından yeterince aydınlatıcıdır.²⁶ Esirlerin yurda döndürülme faaliyetleri ise 3 Mart 1918 tarihinde Brest- Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasıyla kesinleşmiştir. Nitekim antlaşma gereği taraf olan devletler ellerinde bulunan savaş esirlerini mübadele edebilmek adına Moskova'da görüşme başlatmışlar ve varılan sonuç üzerine Merkezi Sovyet Hükümeti'nin kontrolü altındaki sahada bulunan Türk esirlerinin bir kısmı 3-4 aylık bir süre içinde Türkiye'ye dönebilmiştir.²⁷Kalan esirlerin yurda döndürülme faaliyetleri ise 1926 yılına kadar sürdürülmüştür.²⁸

Sonuç

Bu durum Rusya’da çıkan 1917 yılındaki Bolşevik İhtilali’ne kadar sürmüştür. Rusya’da bu dönemde Çarlık rejimi yıkıldığı için, yönetimde başlayan karışıklıklar ve devlet düzeninin sarsılmasıyla, esir kampları oldukça bakımsız bir hâl almıştır. Esir kamplarına yiyecek ve giyecek gönderme işi neredeyse tamamen durmuş, yaşanan gelişmeler ise Müslümanları ciddi anlamda sıkıntıya sokmuştur. Bolşevik İhtilali’nin yol açtığı karışıklıktan istifadeyle bu esirlerin bir kısmı çeşitli vasıtalarla yurda dönebilme fırsatını yakaladıysa da bir kısmına bu esaret hayatı mezar olmuştur.

²⁶ “Osmanlı üserasını aramak üzere 3 Ağustos 1918’de Sibiry’a’daki hastaneleri dolaştım. Bu hastanelerin heyet-i umûmiyesinin değil, hatta ayrı ayrı her birinin bir idare heyeti veya müdürü olup olmadığını bir türlü anlayamadım. Kazan’da Osmanlı üserasından kaç hastanın varlığını bilen bir mevki resmî olmadıktan başka, hastanelerin idare odalarında haber verebilecek kimseye tesadüf olunmuyordu! Her hastaneye, milliyet ve ordu ayırmaksızın Rus, Macar, Türk, Alman üserası yalnız isimleri ile kaydolunup mensup oldukları orduların işaretine bile lüzum görülmeksizin yatırılmıştı. İsimler de al-el-ekser yanlış yazıldığından esami cetvellerinden de ciddi ve kati malûmat alabilmek zordu. Binaenaleyh hastanelerin koşuşlarını birer birer dolaşarak içinizde Türk neferi var mı? diye bekçi gibi bağırıp aramaktan başka çare yoktu. Biz de bu iptidai usule müracaat ettik; dolaştık, bağurdık, sorduk.” Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey’in Raporu, Dersaadet-1335/1919.

²⁷ İstiklâl, 2 Teşrin-i Evvel/Ekim 1335/1919, No:266.

²⁸ BCA., 030.10/7.40.19.

Kaynaklar

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi (ATASE) Arşivi. Türkiye.

Cumhuriyeti Kızılay Arşivi.

Resmi Raporlar

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu, Dersaadet, 1335/1919.

Gazeteler

İstiklâl

İfham

Türk Dünyası

Araştırma ve İncelemeler

AKKOR, Mahmut, 2006, 1. Dünya Savaşı'nda Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

ASLAN, Betül, 2010, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Nargin Adası'nda Türk Esirler", A.Ü. Türkiyat Enstitüsü Dergisi, Sayı:42, Erzurum.

ÇETİNKAYA, Mehmet, 2011, Vatan Yıldızlardan Uzak Mı, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul.

ERBUĞ, Mehmet Baran, 2007, Kaybolan Yıllar (Mülazım Ahmet Hilmi'nin Sarıkamış- Sibiryaya-Afganistan Hatıraları ve Hayatı), Vadi Yayınları, Ankara.

GÖZE, Ergun, 1991, Rusya'da Üç Esaret Yılı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

HİÇYILMAZ, Ergun, 2010, Esir Kampları Bana Biraz Hürriyet Yollar Mısın?, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul.

İYBAR, Tahsin, 1950, Sibiryaya'dan Serendib'e, C.H.P. Halkevleri Bürosu Yayınları, Ankara.

KEYKURUN, Naki, 1998, Azerbaycan İstiklal Mücadelesi'nden Hatıralar (1905-1920) , İlke Kitabevi Yayınları, Ankara.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, 2012, “1. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Ukrayna ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler”, Atatürk Araştırma Merkezi, Cilt:28, Sayı:83, Ankara.

KUTLU, Cemil, 2007, “Krosnayarsk'ın Ölüm Kampından Yatılı Üniversiteye Dönüşmesi”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:32, Erzurum.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, 1988, Sarıkamış Dramı, Cilt:2, Kastaş Yayınları, İstanbul.

ÖLÇEN, Mehmet Arif, 2006, Vetluga Irmağı, Ümit Yayınevi, Ankara.

ÖNAL, Sami, 2006, Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları / Sarıkamış'tan Esarete, Remzi Kitabevi, İstanbul.

TAŞKIRAN, Cemalettin, 2001, “Ana Ben Ölmedim”, Atlas Dergisi, Sayı:101, İstanbul.

TAŞKIRAN, Cemalettin, 2001, Ana Ben Ölmedim, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

TONGUÇ, Faik, 1999, Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subayın Anıları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

VARLIK, Bülent, 1996, Başkatipzade Ragıp Bey Tarihi Hayatım, Kebikeç Yayınları, Ankara.

YANIKDAĞ, Yücel, 2014, Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri, Tıp Ve Milliyetçilik 1914-1939, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.